

БОЛАЛАРДА ЎЗ-ЎЗИНИ БАҲОЛАШ ҚОБИЛИЯТИНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА МАКТАБГАЧА КАТТА ЁШ ДАВРИНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ

<https://doi.org/10.53885/edinres.2022.7.7.038>

Уснатдинова Жумагул Шараповна,
Мактабгача таълим ташкилотлари директор ва
мутахассисларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш
институтини мустақил тадқиқотчиси

Аннотация. Ушбу мақолада болаларда ўз-ўзини баҳолаш қобилиятини ривожлантириш, бу жараёнда мактабгача катта ёш даврининг ўзига хос хусусиятлари ҳақида фикр юритилган. Шунингдек, ўз-ўзини баҳолашга нисбатан аجدодларимиз ҳамда соҳа мутахассисларининг муносабатлари таҳлил қилинган.

Таянч сўз ва иборалар. Ўз-ўзини баҳолаш, ўз-ўзини англаш, мактабгача катта ёш даври, индивидуал хусусиятлар, шахсий сифатлар, ривожланиш кўрсаткичлари, рефлексив муносабат, ахлоқий меъёрлар, шахслараро муносабатлар, имитация, идентификация, рефлексия, объектив муносабат.

Аннотация. В данной статье рассматривается развитие навыков самооценки у детей, особенности дошкольного взросления в этом процессе. Также анализируется установка наших предков и специалистов в области самооценки.

Ключевые слова и фразы. Самооценка, самосознание, дошкольная взрослость, индивидуальные особенности, личностные качества, показатели развития, рефлексивные установки, этические нормы, межличностные отношения, подражание, идентификация, рефлексия, объективные установки.

Annotation. This article discusses the development of self-assessment skills in children, the specific features of pre-school adulthood in this process. The analysis of the attitudes of our ancestors and experts in the field of self-assessment is also analyzed.

Keywords and phrases. Self-assessment, self-awareness, preschool adulthood, individual characteristics, personal qualities, developmental indicators, reflexive attitudes, ethical norms, interpersonal relationships, imitation, identification, reflection, objective attitudes.

Бугунги кунда мактабгача таълимдаги энг муҳим муаммолардан бири бу индивидуал ёндашув асосида боланинг ўз-ўзини англаши ва ўз-ўзини баҳолаш қобилиятини таркиб топтириш ҳисобланади. Мактабгача катта ёшдаги бола ҳаётида ўз-ўзини англаш – ўз-ўзини баҳолашнинг асоси бўлиб, унинг индивидуал ривожланиш даражасининг кўрсаткичи сифатида муҳим ўрин тутаяди.

Ўз-ўзини англаш – бу боланинг ўз-ўзи, ўз шахсий сифатларини англаш жараёни бўлиб, у онг муаммоси билан узвий боғлиқдир. Ўз-ўзини англаш фақат ўзини билиш эмас, балки ўзига нисбатан муайян муносабат ҳамдир: ўзининг сифат ва ҳолати, имкониятлари, жисмоний ва иродавий кучларига муносабат, яъни ўз-ўзини баҳолашдир.

Ўз-ўзини баҳолаш – боланинг ўз имкониятлари, қобилиятлари, шахсий сифатларига бўлган объектив муносабатини ифодаловчи тушунча. Ўз-ўзини баҳолаш боланинг билиш фаолияти, атрофдаги одамлар ва моддий борлиққа муносабатининг ифодаси ҳамдир[1].

Ўз-ўзини баҳолаш жамиятда шахсий инсоний муносабатларни бошқаришнинг ўзига хос мажмуи. Ўз-ўзини баҳолаш жараёнида ўзаро бир-бирини тўлдирувчи қуйидаги фаолиятларни ажратиш мумкин:

1. Ўз-ўзининг баҳоси бошқалар қўйган баҳо билан мутаносиб бўлишини эътиборга олиш.

2. Боланинг атрофдагилар эътирофига кўрсатадиган фаол муносабати.

3. Ўзаро алоқадорликда баҳолаш – болалар бир-бирларининг хатти-ҳаракатларини ўзаро ҳамкорликда баҳолашлари.

4. Шахсий ишларни баҳолаш, ўзларининг хатти-ҳаракатларига муносабат билдириш ва бошқаларнинг муносабати асосида қайта баҳолаш.

5. Шахсий танқид ва ўртоғининг танқидий қарашлари асосида қўйилган баҳоларни қиёслаш.

6. Болаларнинг ўз ишлари ва ўртоқларининг ишларига қўйилган баҳоларини таққослаш.

Шундан келиб чиққан ҳолда, индивидуал ёндашув асосида мактабгача катта ёшдаги болаларда ўз-ўзини баҳолаш қобилиятини ривожлантириш ота-оналар, педагог-тарбиячиларнинг муҳим вазифаларидан бири ҳисобланади.

Ўз-ўзини баҳолаш асосида бола шахсга айланиб боради. Бунда нафақат унинг атрофидагилар билан, балки ўзининг шахсий баҳосининг ҳам мос келиш эҳтиёжи шаклланади. Ўз-ўзини баҳолаш қобилиятининг тўғри шаклланганлиги нафақат ўзини-ўзи англаш ёки индивидуал хусусиятлар йиғиндиси сифатида эмас, балки ўзига нисбатан маълум бир муносабат сифатида ҳам ҳаракат қилишга ундайди. Бу мураккаб психологик ҳодиса.

Ўз-ўзини баҳолаш қобилиятининг таркиб топиши эрта болалиқдан бошланади ва унинг ривожланиши ва такомиллашиши инсон ҳаёти давомида содир бўлади. Ҳозирги вақтда мактабгача ёшдаги боланинг ўз-ўзини баҳолаши унинг хатти-ҳаракати ва шахслараро муносабатларига таъсири масаласи тобора аниқ бўлиб бормоқда.

“Илк ва мактабгача ёшдаги болалар ривожланишига қўйиладиган давлат талаблари”[2] да мактабгача ёшдаги болаларнинг шахсий ривожланиши муаммосига, шу жумладан, болаларнинг ўз-ўзини баҳолаш қобилиятини ривожлантиришга алоҳида эътибор қаратилган.

Давлат талаблари [2] асосидаги ёш даврлари қуйидаги босқичларни ўз ичига олади: гўдаклик (туғилгандан 1 ёшгача); эрта ёшдаги болалик (1 ёшдан 3 ёшгача); кичик мактабгача ёш (3 ёшдан 4 ёшгача); ўрта мактабгача ёш (4 дан 5 ёшгача); катта мактабгача ёш (5 ёшдан 6 ёшгача); мактабга тайёрлов ёши (6 ёшдан 7 ёшгача).

Мактабгача катта ёш (5-6 ёш) ривожланишининг ушбу босқичида бола дунёга нисбатан алоҳида нуқтаи назарни ифодалайди. Яъни бу даврда унинг алоқа тизими яратилади, ахлоқий меъёрлар ўзлаштирилади. Шунинг учун мактабгача катта ёшдаги болаларда ўз-ўзини баҳолаш қобилиятини ривожлантириш жараёни индивидуал ёндашув асосида ташкил этилиши керак. Бу босқичда энг муҳими, болаларнинг ташаббусларини рағбатлантиришдир. Мактабгача давлат талабларида боланинг ривожланишини баҳолаш мумкин эмаслиги, унинг динамикасини баҳолаш кераклиги аниқ кўрсатилган. Шунинг учун бу даврда ўз-ўзини баҳолаш учун асос яратиш муҳимдир. Буларнинг барчаси болага ўзини тўғри баҳолашга, ижтимоий муҳитнинг вазифалари ва талаблари билан боғлиқ ҳолда ўзининг кучли томонларини реал кўриб чиқишга, шунга мувофиқ мустақил равишда ўз олдига мақсад ва вазифаларни қўйишга имкон беради.

Тарихга назар ташлайдиган бўлсак, инсоннинг ўз-ўзини англаши масаласи барча даврларда турли фаолиятнинг мазмун-моҳиятини белгилаганлиги учун ҳам алоҳида долзарблик касб этган. Аждодларимизнинг инсон ва жамият

ҳақидаги илк тасаввурлари пайдо бўлган даврдан бошлаб, инсоннинг ўз-ўзини англаши, ўз-ўзига нисбатан адекват баҳоси, ҳатти-ҳаракатлари, аторофдагиларга бўлган муносабати, маънавий дунёси, жамиятдаги ўз ўрнини белгилаб олишида ўз ифодасини топган. Шунинг учун ҳам ўз-ўзини реал баҳолаш масаласи барча даврларда ҳам долзарблигини йўқотмаган.

Шахснинг ўз-ўзини баҳолаши фикр ва амалий фаолият эркинлигини идрок этишида намоён бўлади. Аждодларимиз бола камолотини таъминлашда ота-она ва устознинг аҳамияти катта эканлигини таъкидлашган. Боланинг ўз-ўзини англаши, онги ва тафаккурининг ривожланишида ижтимоий муҳит, таълим-тарбия муҳим омилдир. Ривожланаётган шахс онгига ижтимоий муҳит, шарт-шароитлар бевосита таъсир кўрсатади. Бу ҳақида буюк мутаффаккир аждодимиз Имом Абу Ҳомид Ғаззолий шундай деган: “Болани айни бир вақтнинг ўзида ҳам жисмонан ҳам руҳан тарбияламоқ жоиз”. Яъни, боланинг бир вақтнинг ўзида ҳар томонлама ривожланиши унинг баркамоллигини таъминлайди. Бунинг учун ота-она ва устозлар керакли шароитни, маънавий бой тарбия муҳитини яратишлари лозим.

Имом Ал-Бухорий, Ат-Термизий, Азизиддин Насафий, Ҳусайн Воиз Кошифий, Аҳмад Яссавий, Фаридуддин Аттор, Жалолиддин Румий каби алломалар ўз-ўзини англаш ва ўз-ўзини баҳолашга диний-фалсафий нуқтаи назардан ёндошган бўлсалар, Абдуҳолиқ Ғиждувоний, Баҳовуддин Нақшбанд, Нажмиддин Кубро, Алишер Навоий, Абдурахмон Жомий, Машраб, Паҳлавон Маҳмуд каби мутаффаккирлар эса инсонни ўз-ўзини баҳолашига реал, воқеъликдан келиб чиққан ҳолда ёндашганлар.

Инсон ҳаракати, унинг турмуш тарзи ўз-ўзини англашига боғлиқ. Ўз-ўзини англаган инсон давлат ва жамият тараққиётига ижобий таъсир этади. Шунинг учун инсон ва унинг камолоти ҳар бир даврда ўз аҳамиятини йўқотмаган. Шу мақсадда аждодларимиз ўз асарларида баркамол инсон тарбиясининг диний, фалсафий, ахлоқий, руҳий, маънавий, тарбиявий, таълимий жиҳатларини ўрганишга, инсон ўз-ўзини англашига кўмаклашувчи воситаларни яратишга ва ҳаётга тадбиқ этишга масъулият билан киришганлар.

Азизиддин Насафий ижоди ва фаолиятида ёш авлодда ўз-ўзини англаш ва баҳолаш кўникмасини шакллантириш ғояси устувор ўрин эгаллаган. Азизиддин Насафий комил инсон тимсолида ўз-ўзини чуқур англаган етук шахсни тасаввур қилган. Насафий ўзининг “Кашфул ҳақойиқ” (Ҳақиқатнинг очилиши), “Зубдат ул ҳақойиқ” (Ҳақиқатнинг қаймоғи), “Мақсадул ақсо” (Охирги мақсад), “Ал инсон ул-комил” асарларида комил инсоннинг ривожланиш йўлини ва таянадиган манбаларини кўрсатиб берган. У тинч, осойишта ҳаёт, донолар суҳбатини баркамолликка ундовчи восита деб билса, фитна, фисқу фасод кучайган нотинч муҳитни дўзахга тенглаштириб, бундай шароитда яшаган киши пасткаш, бузғунчи бўлишини таъкидлайди.

Насафий ўзининг “Ал инсон ул-комил” асарида ўз-ўзини англаган баркамол инсон ҳақидаги таълимотини мужассамлаштирган. Насафий инсонни ўз ички оламини англашга ундайди. Ўзини, ички дунёсини англаган инсонгина комилликка эришади дея тарғиб этади мутаффаккир. Бунинг учун ҳар бир инсон ўз нафсини енга олиши, иймонини мустаҳкамлаши ва хулқ-атворини тартибга солиши лозимлигини уқтиради. Таълим-тарбия жараёнида инсон ўз-ўзини англашга қодир бўлиб боради. Шу билан бир қаторда мутаффаккир инсон ўз хулқ-атворини такомиллаштириб бориши лозимлигини ҳам уқтирган. Насафий ўз-ўзини, имкониятларини тўғри баҳолашнинг шахсни шаклланишидаги аҳамиятига катта эътибор қаратади.

Аждодларимиз ўз-ўзини англаган инсон тимсолида эзгу ғоялар ва пок эътиқодга эга бўлган бунёдкор, яратувчан, ақлга мувофиқ ҳаракат қиладиган, ўз маънавий дунёсини англаб уни бойитишга интиланган шахсни тасаввур

қилганлар. Улар ёш авлодда ўз-ўзини англаш ва ўз-ўзини тўғри баҳолаш кўникмаларини шакллантириш орқали ўша даврларда ҳам жамиятда вужудга келган муаммоларни ечиш кўникмаларини ҳосил қилганлар.

Мактабгача таълим педагогика ва психология соҳасига оид адабиётларда шахснинг ўз-ўзини англаши ва баҳолашини шакллантиришга катта эътибор берилади. Ўз-ўзини баҳолашнинг тузилиши ва функциялари муаммоси Л.И.Божович, И.С.Кон, М.И.Лисина, А.И.Липкина, Э.Эриксон, К.Рожерс ва бошқа психологларнинг ишларида муҳокама қилинган.

Атоқли француз психологик мактабининг намоёндаси Рибо[3] (1839-1916)нинг фикрича, инсон психологик жиҳатдан тараққий этиш жараёнида ўзини қуршаб турган барча объектларни ўзлаштириб, улар тўғрисидаги тасавурларни умумлаштиради ва мулоҳаза юритади. Унинг фикрича, идрок кўламнинг кенгайиши, билимнинг ошиши, диққатни бир вақтнинг ўзида бир нечта объектларга қарата олиш инсоннинг психологик тараққий эти омили ҳисобланади. Рибо ўз-ўзини англаш, интеллектуал тараққий этини уч босқичга ажратади[4]:

1. Иммитация (ташқи тақлид).

2. Идентификация (катгаларнинг билимларини ўзига сингдириш, унинг шахсий фазилатлари, хусусиятларини ўзлаштириб бориш).

3. Рефлексия (инсон ўз-ўзини англаган ҳолда кейинги фаолиятини амалга ошириш, муайян режалар тузиш, уларни ҳаёт ва фаолиятга татбиқ этиш).

Т.Рибонинг психологик тараққий эти босқичлари ҳақидаги қарашлари индивиднинг ўз-ўзини баҳолаш қобилиятининг шаклланиши, ривожланиши ва такомиллашувини характерлайди.

Француз психологик мактаби намояндаларининг фикрича, ўз-ўзини англашнинг дастлабки белгилари болада пайдо бўлаётган аффектив ҳолатлар билан характерланади. Масалан, имо-ишоралар, маъно касб этувчи ҳолатларни ҳис этиш каби ҳар қандай тараққий эти, аввало, инстинктлар ва шартли рефлекслар асосида юзага келади. Инсондаги қониқиш мароқланиш, эмпатия, руҳланиш каби мураккаб кечинмалар кейинги тараққий этини белгиловчи асосий мезонлар ҳисобланади. Уларнинг нуқтаи назарича, эмоционал ҳолатлар, ички кечинмалар ўз-ўзини баҳолашни белгиловчи асосий мезонлардир. Улар, шунингдек, интеллектуал тараққий этини қуйидаги ҳодисалар билан боғлайди:

а) спонтан-фавқулодда пайдо бўлувчи;

б) импульсив-ички тақлид;

в) имитация-ташқи тақлид.

Чет эл психологиясида ўз-ўзини баҳолаш “Мен” концепцияси таркибида кўриб чиқилади. Бу “индивиднинг ўзи ҳақидаги барча ғоялари йиғиндиси, уларни баҳолаш билан боғлиқ” деб таърифланади.

Психоаналитик назарияда шахснинг ўзи ҳақидаги онгида пайдо бўлаётган позицияси ҳақиқатга мос келмайди ва бузиб кўрсатилади, деб ҳисобланади. Зигмунд Фрейд[5]нинг фикрича, ўз-ўзини баҳолаш ички истаклар ва ташқи таъқиқлар ўртасидаги зиддият босими остида ривожланади, бундай доимий зиддият туфайли ўзини адекват баҳолаш мумкин эмас.

Шундай қилиб, назарий таҳлиллар асосида шуни таъкидлаш мумкинки, ўз-ўзини баҳолаш иерархик тарзда ташкил этилган, тизимли ривожланиш жараёни бўлиб, унинг барча таркибий қисмлари, шакллари, турлари, кўрсаткичлари ўзаро яқин таъсир ва ўзаро боғлиқликда амалга ошади. Бу жараён учун мактабгача катта ёш даври ўзига хос имкониятларга бой давр эканлиги билан ажралиб туради.

Фойдаланилган манбалар:

Педагогика: энциклопедия. III жилд. жамоа // Тошкент: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2017. 424-бет. Б.249

Ўзбекистон Республикасининг илк ва мактабгача ёшдаги болалар ривожланишига қўйиладиган давлат талабларини тасдиқлаш ҳақида. Ўзбекистон Республикаси мактабгача таълим вазирининг 1-мҳ-сон буйруғи. 2018 йил 18 июнь. <https://lex.uz/docs/3805404>

https://ru.wikipedia.org/wiki/Рибо,_Теодюль

Рибо Т. А. Психология чувств. — СПб: типография А. А. Пороховщикова, 1898.